

Tijdsgewricht: tijdruimte die als geleding van een groter geheel of als schakel in een volgende wordt beschouwd, vooral tijdruimte waarin de gebeurtenissen een keer nemen: in een tumultueus tijdsgewricht leven.

Van Dale; groot woordenboek der Nederlandse taal, 12^e druk. Utrecht-Antwerpen.

Aan perioden van relatieve rust en stabilisatie wordt een eigen 'identiteit' ontleent. Dit uit zich in een moeilijker tijd in een terugverlangen en terugstreven naar de natuurlijke sociale, culturele en administratieve orde en zelfverzorging die de regio ooit heeft gekend.

Winand Roukens / Regionalisme en volkscultuur.

Dekker & Van de Vegt NV. Nijmegen-Utrecht (1951)

Marijnissen en Raben onderkennen het protest tegen de beschadiging van het rustieke landschap en van de gelovige onbedorven Limburgse volksziel door de brutale indringing van het kapitaal, waardoor menige romancier en pastoor zich verzette door het beeld te scheppen van een harmonieuze, gelukkige agrarische samenleving die ergens in het Limburgse verleden moest hebben bestaan.

Marijnissen, Hilde & Anke Raben-Fabels / De weg over de grens. Nijmegen (1977)

Er was een tijd dat een reiziger, als hij daartoe de wil bezat en slechts een paar geheimen kende, zijn boot de Zomerzee op kon sturen en niet in Glastonbury aankwam, maar op het Heilige Eiland van Avalon; want in die tijd begonnen de poorten tussen de werelden in de nevelen te verdwijnen, maar ze stonden nog wel open – naar gelang de reiziger dat wilde of dacht.

Marion Badley / De nevelen van Avalon.

Het belangrijkste is wat er niet geschreven is.

Ruud Offermans (2021)

© Niets uit deze uitgave mag worden openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopy, microfilm of op welke andere manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Alle personages, toestanden, gebeurtenissen en instellingen in deze roman zijn louter denkbeeldig. Elke gelijkenis met de werkelijkheid berust bijgevolg op het toeval.

Inleiding

Fysische geografie bestudeert voornamelijk het natuurlijk milieu terwijl de sociale geografie vooral het bewoonde deel van het aardoppervlak bestudeert.

Fysische geografie is een interdisciplinaire studie op het grensvlak van de hydrologie, bodemkunde, geomorfologie, kustmorfologie, sedimentologie, geologie, paleogeografie, ecologie, biologie en klimatologie. Terwijl de klassieke geomorfologie de vormen in het landschap beschrijft en hun ontstaansgeschiedenis documenteert, bestudeert de fysische geografie de processen in het landschap en ontwikkelt numerieke computer modellen om die processen te simuleren en voorspellingen te kunnen doen over het effect van menselijk ingrijpen in het landschap of de gevolgen van klimaatverandering op het landschap en ons leefmilieu. De fysische geografie maakt veelvuldig gebruik van methoden en technieken zoals geostatistiek, geografische informatiesystemen (GIS) en aardobservatie (remote sensing) en verricht experimenteel werk in het laboratorium of in het veld.

Propedeuse

Ikzelf noemde het altijd de 'gouden driehoek': 's vrijdagsavonds het jongerenkoor, 's zaterdags de post in Beek en 's zondagsavond dansavond bij de dansschool. Ik had mijn leven voor elkaar. Het waren mooie jaren

geweest, maar zoals dat ging gingen andere mensen allemaal studeren, dus had ik dat ook gedaan. Wat anders dan fysieke geografie in Utrecht! Een studie met veel veldwerken en excursies. Dat leek me wel wat. Het was een poging tot het verwezenlijken van een betere wereld. Heel opportunistisch en onbevungen. Een avontuur. Een dwaalweg, bleek achteraf. Deze weg was lang en onbarmhartig en duurde 30 jaar. Een avontuur van 30 lange jaren. Met al zijn voetangels en klemmen. Om een leven in harmonie met de aarde te kunnen leiden, moeten we ons weer van de energie van de Godin bewust worden – de macht van de Grote Moeder, van wie Carl Jung zei: ‘Ze zit vol listen en valkuilen, opdat de mens valt, op aarde terechtkomt, daar verstrikt raakt en gevangen blijft, zodat het leven geleefd wordt. Het ging via de hospita’s Reigersveer en Berger, naar het studentenhuis aan de Ridderschapstraat. Vanuit veldwerk Batenburg tot aan veldwerk Guyana en alles wat daartussen zit. Vanuit het propedeuse tot aan het halen van de MSc in het academiegebouw. Uiteraard vanuit het Hiëronymusplantsoen tot aan de mensa van Veritas. Vanuit de Bedstee tot aan Kafé België. Vanuit Bert’s bierhuis aan de Voorstraat tot aan de vele bieravonden. Vanuit Jung tot aan de hekserij. Van goede vrienden tot aan mooie vrouwen. Meer kan ik me er niet van herinneren, ik leefde in een roes. De roes van de intelligentsia en de wetenschap. De

roes van Jung. Als een metronoom deed ik wat ik moest doen, maar belangrijk is wat er niet geschreven is: *de leegte, de stilte, de eenzaamheid, het Hiëronymusplantsoen.*

In de 11^e eeuw voegden de bisschop en de keizer hun paleizen toe aan de burcht.

De naam Utrecht is afkomstig van het Latijnse Traiectum en duidt op een plaats waar in de Romeinse tijd de rivier de Rijn doorwaadbaar of over te steken was. De 'U' komt van het Oudnederlandse woord uut, dat 'benedenstrooms' betekent - Utrecht moet dus begrepen

worden als 'uit-Trecht'.

Vanwege de Domtoren, beeldmerk van de stad en met 112,32 meter de hoogste kerktoren van Nederland, wordt de stad ook wel Domstad genoemd. Twee andere bijnamen zijn *Utreg* (in het Stad-Utrechts) en *Utka* (in de multiculturele straattaal van de Randstad). Tijdens

Carnaval heet de stad Utrecht *Leemput. Uitert*, is de verouderde naam in dialect, en komt voor als familienaam van Uitert en van Uijtert.

Ik, Reinoud Jessen, ging studeren. Zette een advertentie in het Utrechts Nieuwsblad en er kwam reactie van de familie Reigersveer, in de Rijnlaan in Utrecht. Hospita's. Ik ging er met m'n ouders naartoe en nam de kamer. Je moest toch ergens beginnen. Ik stond aan de wasbak en mijn vader keek nog eens om.

'Ga nou', riep ik.

De wasbak bij Reigersveer was een keerpunt in m'n leven. Ik ben er nu nog niet uit of ik met mijn ouders mee had moeten gaan naar Zuid-Limburg of dat ik de universiteit afmaakte en toch in het zuiden terecht kwam.

In deze kamer stond een oliekachel en ik moest steeds naar de drogist om petroleum te halen. Nu was er diezelfde winter een Elfstedentocht (gewonnen door Evert van Benthem) en de familie Reigersveer was vertrokken naar Spanje van de centen van de onderhuurders. Ze hadden alles afgezet en het vroom binnen. Uit angst voor een koolmonoxide vergiftiging durfde ik de kachel 's nachts niet aan te zetten. Ik heb geslapen met een trui aan, met sokken en handschoenen aan en een muts op. Toen ze terug waren heb ik ze bedankt en ben gaan hospiteren in de Ridderschapstraat

in een studentenhuis waar je tenminste kon koken. Douchen was trouwens ook niet mogelijk. Tot nu toe moest ik me tevreden stellen met de mensa's van de studentenverenigingen. Die van Veritas was de beste en de goedkoopste.

Helaas moest ik in de Ridderstraat wel genoegen nemen met een piepklein zolderkamertje, driehoog, maar naar verloop van tijd kon ik doorschuiven naar een ruimere kamer op de tweede verdieping aan de voorkant met een houten vloer en schuiframen. In het studentenhuis zaten mensen van verschillend allooi; er woonden twee corpsballen die respectievelijk medicijnen en rechten studeerden, en twee lesbiennes die respectievelijk psychologie en bestuurskunde in Rotterdam studeerden, iemand die biologie studeerde en een meisje dat Spaans studeerde aan de UvA (Universiteit van Amsterdam). Ik was de enige die fysische geografie studeerde. Het was een mengelmoesje, maar wel gezellig.

Zij, Christel was van stadsadel. En woonde in Lievendaal. Utrecht, centrum van het land, centrum van de wetenschap met z'n stadskastelen aan de Oudegracht: Fresenburch was oorspronkelijk een versterkt bakstenen huis van de Utrechtse familie Vrese en dateert mogelijk nog uit de tweede kwart van de 13^e eeuw. Het pand Oudaen is het herkenbaarste voorbeeld

van het zogenaamde stadskasteel. De naam van het huis herinnert aan de familie Van Houdaen die het pand in de 15^e eeuw bezat. Van het 14^e-eeuwse huis Leeuwenburg dateert alleen nog de natuurstenen voorgevel uit 1500 en is in 1985 gereconstrueerd. Het hoekpand Drakenburch bevat vooral in de rechter zijmuur belangrijke restanten van een 12^e eeuwse tufstenen huis. Dat huis werd omstreeks 1295 in baksteen vergroot tot de huidige omvang.

Lievendaal is de enige villa in de binnenstad van Utrecht en een rijksmonument.

De villa werd in 1862 in opdracht van G. Reede gebouwd in eclectische stijl op een

heuvel langs het Zoicherpark dat werd aangelegd toen hier de stadsmuren en het bolwerk Lepelenburg werden verwijderd. Jan David Zoicher, ontwerper van het park, had ook een aandeel in het ontwerp van Lievendaal. De villa wordt door middel van een tuin en een hekwerk van het park afgescheiden maar het geheel vormt toch een integraal onderdeel van het ontwerp van het plantsoen. De villa werd met opzet op een heuvel gebouwd om het zicht op de armoede van de

Bruntskameren te ontnemen. Een deel van de oude stadsmuur zou in de heuvel zijn blijven staan.

Veldwerken

Dat is waar Maarten en ik werkten, maar we dachten terug aan 1987 toen we veldwerk deden in Batenburg, gelegen in het Land van Maas en Waal. Op de zolder van een omgebouwde boerderij in Kesteren konden we slapen. Verder had de zus van Maarten haar Suzuki Alto te leen gegeven om elke dag naar het veldwerkgebied te rijden. Ik pak het blad 39H Bergharen van de topografische dienst (1984) erbij en haal herinneringen op aan ons eerste veldwerk. We werkten ons het schompes. Altijd maar weer boren en gutsen tot je aan de Kreftenheye (Pleistoceen) kwam waar je niet dieper kon komen. We haalden van alles omhoog, zware klei, lichte klei, fijn zand, grof zand, zware zavel, lichte zavel en alles wat daartussen zat. We zaten midden in de kwartairgeologie. We werkten in ploegen 's ochtens boorde ik en 's middags boorde Maarten. Degene die niet boorde schreef het gevondene op in staten die 's avonds weer uitgewerkt moesten worden met een Rotering pen. 's avonds als we in bed lagen brainstormden we over het gebied. Waar lagen de oeverwallen en waar de stroomruggen en wat was kom? Uiteindelijk kregen we een aardig beeld van ons veldwerkgebied, dat zich kenmerkte door een negen

meter diep Boreaal dal opgevuld met lichte klei. De terraskruising lag toen nog ten westen van ons veldwerkgebied.

Batenburg was alleraardigst. Het ligt westelijk van Wijchen aan de Maas. Batenburg telde in 2015 slechts 660 inwoners en wordt daarom meestal geduid als dorp maar heeft een verleden als stad, zelfs één van de oudste van Gelderland. Het historische Batenburg met zijn kasteelruïne is een beschermd stadsgezicht.

Behalve de ruïne zijn er in Batenburg veel historische, veelal witgepleisterde boerderijen te zien, en een oude protestantse dorpskerk, die na verwoesting in de Tachtigjarige Oorlog gedeeltelijk werd herbouwd. Het is, evenals de veel grotere neogotische Rooms-katholieke kerk ernaast, oorspronkelijk gewijd aan Sint Victor, de patroon van de korenmolenaars. Batenburg kreeg in 1349 stadsrechten, maar aangenomen wordt dat het stadje ze rond het jaar 1000 ook al had gekregen. Het werd bestuurd door de machtige Heren van Batenburg, die noch aan de hertog van Gelre noch aan die van Brabant ondergeschikt waren, maar alleen aan de Duitse keizer. Hun kasteel, rond 1250 gebouwd op een motte, is sinds de Franse tijd een ruïne. De Heren van Batenburg (de laatsten waren de vorsten Van Bentheim-Steinfurt) bestuurden hun Gelderse bezit sindsdien op afstand. Er gebeurt in Batenburg in deze tijd niet veel bijzonders:

De vryheerlijkheid Batenburg op de Maes, in de Betuwe, gelegen, kwam reeds omtrent het einde der XIIIe eeuw in het bezit van het Huis van Bronckhorst. De geschiedenis dezer heerlijkheid levert weinig belang op: benevens eenige twisten van gansch plaatselyken aard met naburige dynasten, versmelt zy zich geheel en al in de algemeene gebeurtenissen van Gelderland.

Batenburg sloeg in de Middeleeuwen tot aan het begin van de 17^e eeuw zijn eigen munten, die overal in Europa werden nageemaakt, en vanwege hun slechte kwaliteit geen goede reputatie hadden. Maximiliaan van Bronckhorst-Batenburg-Steyn was de laatste heer met een eigen munt.

Batenburg moet van een hoge ouderdom zijn en zou mogelijk kunnen wedijveren met de leeftijd van Nijmegen. Rond het jaar 1000 moet Batenburg stadsrechten hebben verworven, echter op last van Gijsbert van Bronckhorst werden in het jaar 1440, op Bonifaciusdag, voor het laatst de poorten gesloten. Batenburg bezat twee stadspoorten, waarvan onbekend is waar de Maaspoort stond. In de 19^e eeuw wordt melding gemaakt van zichtbare fundamenten van de Appelternsepoort bij hoog water als de grond losgespoeld is. Batenburg moet in oude tijden veel groter zijn geweest dan tegenwoordig, echter in de 14^e of 15^e eeuw werd het grootste deel door een enorme stadsbrand verwoest. Het verwoeste gedeelte werd nooit meer herbouwd. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog moet het stadje wederom aan een verwoestende brand ten prooi zijn gevallen. Tot 1878 lag op het kruispunt van de Grotestraat/Kruisstraat een gerechtssteen, de 'Blauwe Steen'. Het was een dik blok van graniet van ongeveer 75 centimeter dik. Volgens overleveringen bond men tot circa 1800 de doodskist van personen die bij hun dood schulden nalieten, aan deze steen. Pas na het voldoen van de schuld kon de begrafenis plaatsvinden. Resten van deze steen liggen bij de ingang van het kerkhof aan het plein.

We maakten het veldwerk met verve af en hadden uiteindelijk 314 boringen, terwijl er maar 200 nodig waren. Het gebied was lek geprikt door onze boor-ijver. We hadden de stroomrug van het toponiem *Het Schaar* ontdekt, de kom van het toponiem het *Neerveldsche Blok* en de overslaggronden van de *Laak* (meer-plas-poel). Verder hadden we nog wat boringen gezet in de uiterwaard die hier toponymisch *De Lymen* en *Bojenkamp* heetten. Als toetje mochten we de *Eendenkooi* bezoeken. We hadden het er goed vanaf gebracht en kregen voor ons veldwerk dan ook een acht. Er waren niet zoveel studenten met een acht. We hadden dit overleefd en konden verder met de studie. De grootste hobbel was genomen. Het propedeuse was binnen. We vierden onze overwinning met een bierfeest. Hiervoor gingen we naar Bert's bierhuis op de Voorstraat en sloegen daar de nodige biervoorraad in. Favoriet was de cassis-kriek en ook nog de Duvel. Het werd een late avond en beschonken gingen we weer op de tast naar onze studentenkamer. Al met al is dit lang geleden en bijna niet meer te herinneren. Ook degene die het veldwerk leidde, de heer Henk Berendsen, is overleden. Nu zijn er weer nieuwe studenten met nieuwe ideeën en nieuwe begeleiders, zoals Esther Stouthamer.

Veldwerk II

Reinoud was een authentiek persoon, nog half studentikoos met z'n sneakers en rafelige broek. Een stoppelbaard en een bril completeerden het geheel. De Ith ligt direct ten noordwesten van de Hils richel in bovenstrooms van de Andand. Het loopt in noordwestelijk-zuidoostelijke richting van Coppenbrügge in het noorden aan Holzen in het zuiden. De hoogste hoogte op deze beboste gebergterandrug is de Lauensteiner Kopf op 439 m boven NN (De normale nul was van 1879 tot 1992 het vaste nulniveau van het officiële referentieniveau in Duitsland. In informele termen worden de nu verouderde term boven normale nul en de afkorting mNN vaak gebruikt als synoniem voor boven zeeniveau, ten onrechte ook voor gebieden buiten Duitsland) met een uitkijktoren, de Ithturm, en ligt in de noordelijke helft van de Ith, de zogenaamde Krüllbrink, tussen de dorpen Bisperode en Lauenstein. De beken op de Ith stromen westwaarts via de Ilse, Remte en Lenne in de Weser of oost via de Saale naar de Leine.

Het veldwerk II vond plaats in de Ith-Hils (Harz). Ik kan me er nog weinig meer van herinneren, behalve dan dat het draaide om Buntsandstein en dat mijn opa toen gestorven is. Waar ik niet bij de begrafenis kon zijn.

Veldwerk III

De Geul ontspringt in het noordwesten van België en stroomt door het Mergelland van Zuid-Limburg naar de Maas. In de omgeving van de Belgische plaatsen Plombières en Kelmis werd vanaf waarschijnlijk de 13de eeuw tot in het midden van de 20ste eeuw lood- en zinkerts gewonnen en verwerkt. Mijnbouw in het Moresnet-gebied begon op een commerciële schaal in de 15de eeuw. De hoogtijdagen van de mijnbouw lagen in de periode 1820-1880. Door de lozing van proceswater en de opslag van mijnafval op de overs van de Geul werden grote hoeveelheden zwarte metalen in het riviersysteem gebracht.

In Kelmis (fr: La Calamine) in de Belgische provincie Luik komt een welbepaalde ondersoort viooltje voor *Viola lutea* subsp. *calaminaria* (zinkviooltje), dat zich aangepast heeft aan een overmaat aan zink, afkomstig van een oude storthoop (terril) van een vroeger mijnbouwbedrijf.

Het opvallende gele viooltje komt ook voor langs de Geul, bij Epen, waar het tegenwoordig (2003) nog maar net de Nederlandse grens bereikt. De zink in het gebied langs de Geul is afkomstig van de zinkmijnen die tussen 1860 en het begin van de 20e eeuw in België geëxploiteerd werden. Op het oude mijnterrein liggen nog steeds zinkhoudende slakken. De zink wordt deels

getransporteerd als wegwaaiend stof, zodat de omgeving rijp werd voor zinkverdragende en zinkminnende soorten, deels door het riviertje de Hohn, dat gedurende zijn loop ook zinkhoudende lagen aangesneden heeft, en dat in de Geul uitmondt. In de omgeving van de Belgische plaatsen Plombières en Kelmis werd vanaf waarschijnlijk de 13de eeuw tot in het midden van de 20ste eeuw lood- en zinkerts gewonnen en verwerkt. In verschillende geschriften uit de veertiende en vijftiende eeuw, komen wij de volgende verwijzingen tegen o.a. *Bladersbergh*, *Blaesbergh*, *Bredersberg*, *Braesberg*, *Bleyberg*. Mijnbouw in het Moresnet-gebied begon op een commerciële schaal in de 15de eeuw. De hoogtijdagen van de mijnbouw lagen in de periode 1820-1880. Door de lozing van proceswater en de opslag van mijnafval op de oevers van de Geul werden grote hoeveelheden zwarte metalen in het riviersysteem gebracht.

Deze zinkflora is een relict uit de laatste IJstijd, die overbleef omdat geen andere soorten, en zeker geen bomen, op de metaalhoudende bodem konden overleven. Aan de rand van het landijs was een toendraachtige vegetatie te vinden. Na de IJstijden werden alle normale bodems

weer met bos begroeit, maar op de zinkbodems kon de vegetatie uit de IJstijd zich handhaven. Als ze zich niet op deze speciale plekken konden handhaven, dan volgden de meeste soorten de gletsjers in noordelijke richting of in de richting van de Alpen. Geen wonder dus dat men vele verwanten van de zinkflora in de Alpengebieden kan aantreffen.

De verspreiding van de zinkflora is het gebied rondom Aken. Er gaat een wijde boog van oost naar zuid om Aken, tot aan het Indedal bij Eschweiler. Hier groeit de plantengemeenschap van de zinkflora, het Violetum

Calaminariae, op puinhellingen en stortvelden van vroegere zink- en loodmijnen die verspreid liggen in het gebied met kolen- en midden- Devoonkalk. De groeiplaatsen zetten zich daarna westwaarts voort langs Hergenrath, la Calamine, Moresnet, Bleyberg, en verder naar het Zuid- Westen tot aan het Vesdredal bij Pepinster en Theux. Verder is er nog een groeiplaats in Oost-Westfalen waar een blauwkleurige variëteit groeit. Maar dat is dan ook het hele verspreidingsgebied. De bekendste vertegenwoordiger van de zinkflora is het Zinkviooltje (*Viola calaminaria*), een verwant van het Gele viooltje uit de Vogezen en het Sudetenviooltje. Het komt uitsluitend in de zinkgraslanden van het Akens-Luikse gebied voor.

Ook een bijzondere soort is het Akense schapengras (*Festuca aquisgranensis*) en de Blaassilene (*Silene vulgaris* ssp. *vulgaris*). Een laatste opvallende soort is Zinkveldmuur (*Minuartia verna*).

Waarom groeien deze planten op zinkhoudende grond? De zinkflora bestaat uit een aantal plantensoorten die een zekere resistentie tegen zware metalen hebben. Deze stoffen zijn voor andere plantensoorten namelijk giftig en leiden tot een geringe groei waardoor allerlei dwergvormen ontstaan. De zinkplanten zijn echter resistent tegen het gif en kunnen overleven op plekken waar andere planten onmiddellijk het veld ruimen. Ze hebben het zink echter absoluut niet nodig, zoals je uit

de naam zou kunnen afleiden. Wanneer het zink echter niet meer met het slib wordt meegenomen en wordt afgezet, zullen de zinkplanten door toenemende concurrentie langzaam aan verdwijnen.

Het viooltje heeft nergens anders ter wereld noodzaak aan die aanpassing gevonden. Een dergelijke soort wordt endemisch genoemd in het desbetreffende verspreidingsgebied.

Andere planten die van een zinkhoudende bodem houden zijn de gele dovenetel, de zinkboerenkers, de zinkblaassilene en het zinklepelblad.

Zacht streek het licht neer in de Haverstraat, gelegen in het Museumkwartier van Utrecht. De mooiste straat van Utrecht. De enige Maastrichtse straat van Utrecht. Ik huurde een studentenkamer in het pand 34. Later zou ik verhuizen naar de Ridderschapstraat toen het land in de Haverstraat verkocht werd. De woning staat lokaal bekend als 'Dependance de Vlijt' (zo genoemd door de oorspronkelijke eigenaren, die een gelijknamige handwerkwinkel op de Lijnmarkt dreven) en dateert uit 1906. Achter de charmante voorgevel met zijn karakteristieke winkelpui en dakkapel, gaan 3 verdiepingen schuil die allen bestaan uit één groot vertrek. Daarnaast is een souterrain aanwezig met stahoogte, en waarin aan de achterzijde via een koekoek daglicht binnen treedt. Ik maakte me op weg naar de